

VOJA RAJČEVIĆ

STUDENTSKI POKRET
1918-1941

Prvi znakovi političkog buđenja studenata Zagrebačkog sveučilišta zabilježeni su već potkraj prvoga svjetskog rata, šk. god. 1917/18. Dvadeset četvrtog siječnja 1918. zagrebački studenti održali su svoju prvu političku skupštinu na kojoj su istakli da akademska omladina teži isključivo za demokratskim mirom i međunarodnim garancijama kojima će biti »osigurano oživotvorenje bezuvjetnoga prava narodnog samoodređenja«. Iz konteksta te deklaracije proizlazi da se pod terminom »narodnog samoodređenja« podrazumijeva pravo hrvatskog naroda da se otcijepi od Austro-Ugarske i ujedini u novu državnu zajednicu, dok se pitanje unutrašnjeg uređenja nove države stavlja u drugi plan – kao pitanje »unutrašnje uredbe«. Deklaracija je donesena u ime cjelokupne hrvatske akademske omladine, jer ona još nema svojih formalnih političkih reprezentanata koji bi je u javnosti predstavljali.

Prve političke grupacije studenata na Zagrebačkom sveučilištu javile su se u toku 1918. godine, ali bez zakonski odobrenih udruženja. To su: 1) »Glasaši«, tj. jugoslavenski nacionalisti koji su se okupljali oko lista »Glas Srba, Hrvata i Slovenaca« što su ga pokrenuli disidenti Hrvatsko-srpske koalicije Srđan Budisavljević i Valerijan Pribičević,

2) »Starčevićanci« (»Državaši«, prozvani tako prema nazivu organa Starčevićeve stranke prava »Hrvatska država«), 3) »Klerikalci« (»Novinaši«) i 4) socijalisti.

Prve tri grupacije imale su svoje intelektualne začetnike u poznatim građanskim političkim krugovima, dok je četvrta grupa, koja se prema pisanim izvorima nazivala »Socijalističkom školom«, a, prema izjavama nekih učesnika, i Klubom socijalističke omladine, bila rezultat direktnog utjecaja Oktobra, odnosno prvih početaka socijalno-revolucionarnog previranja u redovima hrvatske intelektualne omladine. »Vođe« posljednje grupe su sami omladinci koji nemaju svoje seniorsko zaleđe. I za razliku od prvih triju grupa, koje okupljaju isključivo studente, »Socijalistička škola«, odnosno Klub socijalističke omladine okuplja i srednjoškolce i radničku omladinu.

Iako su sve četiri grupe bile samo zameci iz kojih će se u toku 1919. godine konstituirati čitav mozaik studentskih udruženja, za suvremenu je historiografiju osobito važno postojanje posljednje grupe – »Škole«, odnosno Kluba – jer se datum njenog osnivanja (ožujak 1918. godine) može smatrati startnom tačkom u genezi revolucionarnog omladinskog pokreta u Hrvatskoj između dva rata.

Izuzevši aktivno sudjelovanje u proslavi 100-godišnjice rođenja Petra Preradovića i u nacionalnim manifestacijama, koje su dosegle vrhunac u vrijeme sloma Austrougarske monarhije, te sudjelovanja u tzv. *Akademskoj gardi*, poluvojničkoj formaciji koja je osnovana u svrhu čuvanja državne imovine i održavanja reda potkraj 1918. godine – ni jedna od tih grupa nije ostavila vidnijih tragova u političkom životu Sveučilišta.

Tek na početku 1919. godine, kao i na drugim univerzitetima, i na Zagrebačkom sveučilištu postepeno se javlja sa svojim zakonski odobrenim udruženjima niz građanskih omladinskih ekspozitura.

Kao najbrojnije udruženje javlja se »*Jugoslavenska demokratska omladinska liga*« koja je davala ton političkom životu studenata na Zagrebačkom sveučilištu u toku čitave 1919. godine. Ona je bila pandan Jugoslavenskoj demokratskoj ligi, tzv. Ligi intelektualaca, koja je nikla potkraj prvoga svjetskog rata iz krugova naših intelektualaca emigranata u Francuskoj i Švicarskoj. Premda ne postoje dokumenti koji bi nam dokazivali da je Jugoslavenska demokratska liga insistirala na stvaranju nove omladinske podružnice, činjenica je da je njen utjecaj na djecu sitne buržoazije, pa i na seljačku djecu, na Zagrebačkom sveučilištu bio u to vrijeme mnogo jači od njenog utjecaja na politički život nove državne zajednice. To se ne može tumačiti samo težnjom JDOL za stranačko-političkim univerzalizmom (željom da djeluje na čitavom području nove države), čiju je potrebu isticala nasuprot stranačko-političkom regionalizmu, nego više naučnim i političkim autoritetima osnivača pariške Lige (Trumbića, Meštrovića, Trinajstića, Cvijića i dr.). Za razliku od nenaučnog, romantičnog prilaženja nacionalnom pitanju pariške Lige, koja na početku 1919. nije postavljala zahtjev za narodnim samoodređenjem, u vrijeme kada se i šira javnost otrežnjava i uviđa da u novoj državnoj zajednici nije riješeno jedno od osnovnih pitanja njene egzistencije – nacionalno –, Jugoslavenska demokratska omladinska liga

decidirano ističe potrebu federativnog uređenja nove države. No, povlačenjem iz političkog života njenih uzora (Meštrovića, Cvijića) i raspadom pariške Lige i JDOL, i pored činjenice da je ona u to vrijeme jedna od malobrojnih političkih grupacija studenata koje su odbacivale centralističko uređenje države – već 1920. godine gubi članstvo i doživljava potpuni slom.

Druga po brojnosti bila je politička grupacija studenata okupljenih na programu »državotvorne« Demokratske stranke. Kao glavni stup režima na Zagrebačkom sveučilištu, ta je grupacija u procesu svog oformljavanja, tj. na početku 1919. godine, okupila sve one omladinske snage koje su još bile ponesene zanosom i oduševljenjem zbog sloma Austro-Ugarske i samim aktom ujedinjenja jugoslavenskih zemalja, ne gledajući u n a č i n u ujedinjenja i one negativne elemente koji će biti osnovni uzroci permanentnih socijalnih i nacionalnih potresa u novostvorenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslaviji. Ta je grupacija u toku 1919. istupala pod nazivom *Jugoslavenska radikalno demokratska omladina*, a na kraju 1919. mijenja naziv u *Demokratski akademski klub »Jugoslavija«*. Ističući u prvi plan centralističku koncepciju jugoslavenskog unitarizma, ta je organizacija sve do 1929. istupala kao isključivi – staleški, ekonomski, kulturni i politički – reprezentant studenata na Zagrebačkom sveučilištu.

Jedino udruženje koje je imalo dužu tradiciju bilo je *Jugoslavensko katoličko akademsko društvo »Domagoj«* (osnovano 1906. na Trsatu na inicijativu krčkog biskupa A. Mahnića). Svrha tog društva, prema njegovim pravilima, ostala je ista kao i u vrijeme njegova osnivanja: »njegovanje vjerskog i narodnog čuvstva, znanosti i umjetnosti, pa zajedničkog života među članovima, koji se bave studiranjem kršćanske filozofije, socijalnih pitanja i radom na socijalnom i kulturnom polju«. Promjena koja je u tom udruženju primijećena nakon ratne stanke, za koje je i studentskim udruženjima bio onemogućen rad, jest promjena njegove vanjske oznake: umjesto »Hrvatsko« sada se naziva »Jugoslavensko«. *Domagoj* je bio glavno svjetovno društvo Hrvatskog katoličkog đačkog saveza, odnosno nakon ujedinjenja hrvatskih i slovenskih katoličkih đačkih društava (u kolovozu 1919.) novostvorene *Jugoslavenske katoličke đačke lige* kojoj je sjedište bilo u Zagrebu. Iako ističe apolitičnost i nezavisnost u odnosu na bilo koju političku stranku, ona u svom radu slijedi politički program klerikalne Pučke stranke i aktivno sudjeluje u svim manifestacijama političkog života studenata. Za razliku od ostalih studentskih udruženja, *Domagoj* širi težište svog rada sa Sveučilišta i na hrvatska sela, gdje održava predavanja, osniva nova katolička omladinska društva, širi štampu, letke itd. U tu su svrhu (30. svibnja 1920) »domagojci« u zajednici s članovima Zbora duhovne mladeži osnovali i posebno ferijalno katoličko akademsko prosvjetno društvo *Preporod*.

Na kraju 1919. godine osnovana je na Zagrebačkom sveučilištu i filijala Radikalne stranke pod nazivom *Slovenski jug*. Tražeći bezuspješno sljedbenike Pašičeve velikosrpske politike, ta je grupa na Zagrebačkom sveučilištu i brojčano i politički bila gotovo beznačajna, a sav svoj

napor usmjerila je na pokušaj da okupi grupicu karijerističkih elemenata, s pomoću kojih bi mogla suzbiti utjecaj svoga »državotvornog« rivala – Demokratske stranke.

Ali ni Radićeva Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) nema još među studentima Zagrebačkog sveučilišta u to vrijeme većeg broja sljedbenika, jer sam Radić nije ni pokazivao interes da ih pridobije. Zato se i prvo udruženje zagrebačkih studenata, koje je u svom programu isticalo da će se boriti za »seljačku i demokratsku državu«, tj. *Udruženje prijatelja seljačke demokracije* (osnovano 1919), izričito ograđuje od bilo kakve političke veze s HRSS. Intelktualni začetnik tog udruženja bio je publicist Rudolf Herceg, a neposrednu podršku u radu pružio mu je i Juraj Krnjević. U socijalnom pogledu je to Udruženje isticalo kao cilj »da seljak bude subjekt javnoga života«; u ekonomskom – »da seljak bude vlasnik zemlje koju obrađuje«; u kulturnom – »da se gaji i širi narodna kultura«; a u političkom – »da se poštuje suverenost narodne volje«. Premda je te zahtjeve isticala i HRSS, Udruženje će joj se približiti i usvojiti i formalnu vezu sa strankom tek u sredini 1920. godine kada će promijeniti i naziv Udruženja u *Matija Gubec*, ali i tada će, u poređenju s ostalim studentskim udruženjima, biti brojčano gotovo beznačajno.

Uz tih pet građanskih udruženja djelovalo je i *Udruženje akademske socijalističke omladine* koje je zapravo nastalo legaliziranjem »Škole«, odnosno Kluba socijalističke omladine (12. II 1919). Za predsjednika Udruženja izabran je Simo Miljuš, poznati ljevičar i kasniji istaknuti partijski rukovodilac (strijeljan u Staljinovim »čistkama« u SSSR-u uoči drugoga svjetskog rata). U upravnom odboru bili su većinom studenti prava, izuzevši Ognjena Pricu (poslije oslobođenja proglašen narodnim herojem), koji je studirao filozofiju. U tom se Udruženju okupilo oko 30 studenata Zagrebačkog sveučilišta koji su se smatrali socijalistima, ali tada još nije među njima bila izvršena ideološka polarizacija, pa su u početku zajednički istupali i ljevičari i desničari, odnosno kasniji centrušaši. Udruženje je imalo političku podršku i kadrovsku bazu i u socijalno-revolucionarnoj struji srednjoškolaca, koji su u tadašnjem pokretu za reformu srednje škole javno pozivali na revolucionarnu akciju kao jedinu alternativu korjenite reforme cjelokupnoga školskog sistema. Lijevo orijentirani članovi Udruženja, koji su bili u pretežnoj većini, priključili su se sazivačima Kongresa cjelokupne jugoslavenske omladine (zakazanog za listopad 1919. u Zagrebu) svojim pozivom revolucionarnoj jugoslavenskoj omladini da sudjeluje na tom skupu. Pokušaji nekolicine bivših članova Centralnog odbora Jugoslavenske ujedinjene omladine da se na tom kongresu obnovi pokret Jugoslavenske ujedinjene omladine, mijenjanjem programa i taktike, na ideološkoj bazi integralnog jugoslavenstva, nisu donijeli željeni rezultat, jer su i omladinske organizacije nakon rata u novoj državnoj zajednici postale objekt političke igre građanskih stranaka, čiji su stranački štabovi diktirali i političke programe svojih ekspozitura u redovima omladine. Ali su prilikom toga kongresa delegati revolucionarnih omladinskih organizacija iz svih krajeva, pa i sa Zagrebačkog sveučilišta, održali svoju posebnu konferenciju (10. X 1919) na kojoj su osnovali

Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Neposredno nakon te konferencije dolazi do definitivne ideološke diferencijacije u Udruženju akademske socijalističke omladine. Lijevo krilo se izdvaja iz Udruženja i osniva *Klub studenata komunista (KSK)*, a preostali članovi na početku 1920. mijenjaju naziv Udruženja u *Klub nezavisnih*, da se u sredini te godine i formalno izgube s političke pozornice Zagrebačkog sveučilišta.

Pored tih šest političkih društava, na svim fakultetima Zagrebačkog sveučilišta postojala su i stručna udruženja studenata, od kojih je većina osnovana još prije prvoga svjetskog rata. Cilj im je da »zastupaju interese slušača«, da članovima omogućuju »usavršavanje u stručnoj i općenitoj obrazovanosti«, da »šire kolegijalnost i potiču na ustrajan rad«. No ni jedno od tih udruženja nije imalo politički karakter niti se angažiralo u bilo kakvim političkim pothvatima studenata sve do 1929. godine.

Apolitičnost je u to vrijeme osnovna značajka i *Jugoslavenskog kluba akademičarki* (osnovan 1920), premda je taj klub u svom programu isticao da će težiti i političkom obrazovanju akademičarki, a, razumljivo, i studentskih pjevačkih i sportskih društava: *Mladost*, *Balkan* i *HASK*.

Najveći su interes studenti u to vrijeme pokazivali za svoje ekonomske organizacije, tzv. potporna udruženja. Fuzijom već spomenutog Hrvatskog i Srpskog potpornog udruženja i Stanovske zveze slovenskih akademikov godine 1919. osnovano je jedinstveno *Jugoslavensko akademsko potporno društvo* (JAPD). Premda je bilo više manjih potpornih društava (Židovsko akademsko potporno društvo, osnovano 1910, koje je imalo i svoju menzu, zatim podružnice sarajevskih kulturno-prosvjetnih društava *Gajret*, *Napredak* i *Prosvjeta* itd.) – centralno potporno društvo bilo je JAPD i ono je sve do 1929. godine bilo osnovno težište političke borbe zagrebačkih studenata. Svake godine, uoči izbora za upravni odbor JAPD, u borbi za glasove vodila su različita politička udruženja studenata agitaciju koja se nije bitno razlikovala od predizbornih kampanja njihovih seniorskih uzora pred skupštinske izbore. Jedina razlika bila je u tome što su, počevši od 1921. godine, teror policije, kojoj u to vrijeme kad je Sveučilište još uživalo stanovitu autonomiju nije bio dopušten pristup na akademsko tlo, prilikom tih izbora zamijenile naoružane terorističke grupe demokrata. Razlozi angažiranja svih političkih studenata na tim izborima ležali su u interesu studenata za materijalne potpore što ih je davao upravni odbor JAPD. Ona politička grupacija koja je imala najveći broj predstavnika u upravnom odboru osiguravala je pomoć prvenstveno svojim političkim istomišljenicima.

No, bez obzira na činjenicu da su vodeće građanske stranke imale i među zagrebačkim studentima svoje podružnice i da su im diktirale programe, politički život studenata imao je svoj specifičan tok koji je na mahove bio u suprotnosti s međusobnim odnosima građanskih političkih snaga. Dok je, npr., Stjepan Radić istupao kao nepomirljiv oponent Pašićevih velikosrpskih centralističkih koncepcija, *Udruženje prijatelja seljačke demokracije*, koje je 1920. Radića i službeno proglasilo svojim uzorom, ulazi u borbi protiv demokrata iste godine u koaliciju s radikalima iz *Slovenskog juga*, *Ligom* i klerikalcima oko *Domagoja*.

Ali kadgod su bili u pitanju klasni interesi, sve građanske političke grupacije studenata, i opozicione i režimske, listom su se stavljale u službu svojih buržoaskih seniora. Ta je suradnja postajala sve češća u toku 1920. godine kada je domaća buržoazija, ohrabrena porastom kontrarevolucije u Evropi, sve više pojačavala represalije prema klasnom radničkom pokretu. Oblici te suradnje varirali su od bojkotiranja liste komunista na izborima za JAPD do pokušaja, kakav je zabilježen nakon sloma generalnog štrajka željezničara u travnju 1920, da se na Sveučilištu formira tzv. Protukomunistički odbor kao klica jedne ultradesničarske omladinske organizacije i štrajkolomne rezerve, koja će »u slučaju neopravdanog i po državu opasnog štrajka« zamijeniti one radnike »koji na takav način sabotiraju državu«.

No, upravo ofenziva buržoazije protiv klasnog radničkog pokreta bila je razlog pojačanom političkom aktiviranju KSK. Iako u to vrijeme nije imao značajniju podršku Partije, taj se klub afirmirao u zajedničkim akcijama s radničkom i srednjoškolskom omladinom koje je vodio od prosinca 1919. do travnja 1920. sa zahtjevom da se puste na slobodu partijski i omladinski rukovodioci (Simo Miljuš, Vladimir Čopić i dr.), uhapšeni u sredini 1919. godine. Povremeni sukobi između pojedinih članova KSK, odnosno SKOJ-a i partijskih rukovodilaca o pitanjima taktike klasne borbe (protiv parlamentarizma, a za revolucionarnu akciju) imali su vid avangardizma, ali su u suštini bili izraz opravdanog revolta mladih protiv prisutnosti reformista u Partiji (do Vukovarskog kongresa) i njihove želje da se tadašnja poratna revolucionarna situacija iskoristi za ciljeve koje su već realizirali ruski radnici i seljaci pod Lenjinovim vodstvom u oktobru 1917. Zato su zagrebački studenti bojkotirali općinske izbore, koji su u Hrvatskoj provedeni u ožujku 1920, ali su na kraju te godine ipak sudjelovali u agitaciji za listu KPJ uoči izbora za Konstituantu.

Na temelju »Obznane« (30. XII 1920), kojom je vlada zabranila rad svim klasnim radničkim organizacijama (Partiji, SKOJ-u, Centralnom radničkom sindikalnom vijeću Jugoslavije), raspušten je i Klub studenata komunista. Teror koji je nakon toga vladinog akta zavladao u zemlji, nesposobnost partijskog rukovodstva da se snađe i organizacionu strukturu Partije prilagodi ilegalnim uvjetima, iluzije komunističkih poslanika u mogućnost borbe kroz parlament i, kao posljedica takvog stanja, razočaranje radničke klase u svoju avangardu – svi ti elementi, uzeti zajednički, bili su uzrok radikalnom preokretu u odnosu političkih snaga i na Zagrebačkom sveučilištu.

Dok se jedan dio bivših članova Kluba studenata komunista, koji je prvi poraz KPJ smatrao i porazom svojih političkih uvjerenja, definitivno povlači iz političkog života, drugi dio ili emigrira ili pristupa formiranju ilegalnih desetina SKOJ-a, pokreće ilegalne listove (*Mlada garda*, *Ujesnik komunističke omladine*), a najekstremniji pojedinci distanciraju se i od Partije i od SKOJ-a i u želji za protestom protiv terora režima i oportunitizma partijskog rukovodstva pristupaju individualnom terorizmu. Ta ultraljevičarska grupa osniva svoju organizaciju *Crvena pravda*, pri čemu dobiva i podršku pojedinih članova Partije, nezadovoljnih parlamentarnim metodama borbe (npr., Rudolfa Hercigonje). Ali atentat

jednog od članova te organizacije, Alije Alijagića, na tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova Milorada Draškovića (21. VII 1921) buržoazija je iskoristila kao neposredan povod da donese Zakon o zaštiti države (2. VIII 1921), kojim je dobila i formalno-pravnu osnovu da komuniste i fizički likvidira. Tim je momentom privremeno zamrla svaka aktivnost studenata komunista i na Zagrebačkom sveučilištu.

Stanje stvoreno u zemlji nakon uvođenja Zakona o zaštiti države pogodovalo je u prvom redu režimskim političkim grupacijama. Demokrati oko *Jugoslavije* pojačavaju svoje pozicije metodama fizičkog pritiska na svoje političke protivnike i uvođenjem na Sveučilište ultradesničarske terorističke *Organizacije jugoslavenskih nacionalista* (Orjuna), koja će se suprotstavljati svim protivnicima Pribičevićeve ideje integralnog jugoslavenstva.

S druge strane, izglasavanje Vidovdanskog ustava, kojim je bila sankcionirana velikosrpska hegemonija, i jačanje hrvatskih opozicionih političkih snaga koje će povesti borbu za reviziju tog ustava a hrvatskom pitanju dati značenje jednog od kritičkih pitanja za egzistenciju režima – i na Zagrebačkom sveučilištu nalazi adekvatan odraz u snaženju opozicionih političkih grupa studenata, u napuštanju iluzija Jugoslavenske ujedinjene omladine i u isticanju principa demokratskog samoodređenja naroda u pitanju unutrašnjeg državnog uređenja ili, pak, u separatističkom zahtjevu za stvaranje nezavisne države Hrvatske.

U takvoj atmosferi, kao protuteža *Orjuni* i »državotvornim« demokratima na Zagrebačkom sveučilištu, nikle su dvije nove omladinske organizacije pod nazivom *Hrvatska narodna omladina* (HANA O). Prva je djelovala na širem području Hrvatske, prvenstveno na političkom planu, okupljajući oko sebe sljedbenike Hrvatske stranke prava (frankovce), a druga je svoju djelatnost usredotočila uglavnom na Zagrebačko sveučilište, ističući u prvi plan svog programa kulturno-prosvjetni moment i okupljajući pristaše Hrvatske zajednice.

Umjesto *Matije Gupca*, koji se od 1921. više okreće pokrajini i postepeno osipa, osnovana je te godine *Sveučilišna organizacija HRSS*. Ona je, analogno Radićevu Hrvatskom bloku, osnovanom u kolovozu 1921, i na Zagrebačkom sveučilištu formirala tzv. *Blok hrvatske dačke omladine*. U nj su, pored pristaša HRSS, ušli i zajedničari i pravaši (frankovci).

Uz zemljoradnički klub *Selo*, koji je okupio desetak članova i ubrzo nestao, sada se na Zagrebačkom sveučilištu javljaju i dva kulturna udruženja, osnovana još prije prvoga svjetskog rata, koja će se podjednako angažirati i u političkoj borbi zagrebačkih studenata: to su *Jurislav Janušić* i *Triglav*.

Janušić je u to vrijeme okupljao uglavnom djecu naših Istrana koji su nakon Rapalskog ugovora izbjegli iz okupiranih krajeva i zbog toga uživao velik ugled i simpatije i među studentima i među građanstvom. Program *Janušića* ostao je i nakon prvoga svjetskog rata na idejnim temeljima Masarykova realizma, ali se i u njemu od 1923. godine ispoljava lijeva struja s Otokarom Keršovanim na čelu, koja će se 1924. izdvojiti iz društva i uskoro prići revolucionarnom radničkom pokretu.

Triglav je, pak, okupljao isključivo slovenske studente na nacionalnoj osnovi. Osnovan je 1876. u Grazu, a nakon rata je prenio svoje sjedište iz Graza u Zagreb. Istaknuti »jugoslavenski nacionalizam« u pravilima udruženja vezao je taj klub uz režimske studentske organizacije sve do 1934. godine.

Kao što je u radničkom pokretu političku klimu stvorenu »Obznanom« i Zakonom o zaštiti države iskoristila reformistička struja za jačanje svojih organizacija, tako su se i na Sveučilištu sada ponovo javili socijaldemokrati u istoj ulozi kakvu je režim dodijelio njihovim seniorima.

Sva ta udruženja – i *Janušić* i *Triglav* i *Selo* i socijaldemokrati – istupaju na izborima za JAPD 1921. godine zajednički s demokratima oko *Jugoslavije* u tzv. Jugoslavenskom naprednom bloku – nasuprot opozicionom Hrvatskom bloku. *Jugoslavija* je, na taj način, sa dvostruko većim brojem glasova (555 naprama 277 za Hrvatski blok) i dalje zadržala vodeći položaj u JAPD, odnosno na političkoj areni Zagrebačkog sveučilišta.

Preostali komunisti na Sveučilištu, i suviše malobrojni, bez ikakve organizacije, nisu ni pokušavali da izađu na te izbore. Tek 1922. godine, kada su se nakon prvog vala progona počeli iz inozemstva vraćati studenti komunisti, osnovan je novi legalni nasljednik KSK pod simboličnim nazivom *Galilejev klub – Eppur si muove*. Godine 1923, kada je i taj klub zabranjen, osnovan je *Klub studenata marksista* (KSM), koji će kao polulegalna organizacija djelovati sve do uvođenja šestojanuarske diktature 1929.

Od 1922. do 1927. godine, bez vidljivijih odstupanja, svi značajniji događaji u građanskom političkom životu zemlje nalaze adekvatan odraz i na Zagrebačkom sveučilištu. Kada je Radić 1922. godine, prilikom svog približavanja srbijanskim opozicionim političarima u cilju zajedničke borbe za reviziju Vidovdanskog ustava, isključio Hrvatsku stranku prava iz Hrvatskog bloka zbog njene nepopustljivosti – i na Sveučilištu je omladinska organizacija HRSS isključila iz redova Hrvatskoga đачkog bloka frankovce, koji težište svoje aktivnosti prenose otada na svoj novoosnovani klub *Kvaternik*. Kada je između Pribičevića i Davidovića došlo do razlaza u Demokratskoj stranci i do stvaranja Pribičevićeve Samostalne demokratske stranke (SDS) – i na Sveučilištu se od *Jugoslavije* (koja ostaje u rukama samostalaca) odvaja grupa davidovićevaca. Nakon Radićeva ulaska u Narodnu skupštinu 1925, kada je nekoliko bivših članova Hrvatske zajednice (Jalžabetić, Žanić, Lorković, Trumbić) osnovalo Hrvatsku federalističku seljačku stranku (HFSS) – i na Zagrebačkom sveučilištu je uskoro osnovana njena ekspoziura pod nazivom *Hrvatska mladica*. Nakon izlaska Ljube Jovanovića iz Narodne radikalne stranke, s njegovom se secesijom solidarizirala jedna grupa zagrebačkih studenata iz *Slovenskog juga* itd. Svaki značajniji politički zaokret seniora redovno je popraćen i prestrojavanjem njihovih juniorskih podružnica na Sveučilištu. Samo je Radićev odlazak u Beograd 1925. godine izazvao negativnu reakciju u njegovoj podružnici na Zagrebačkom sveučilištu – kao što je svojevrsna anomalija bilo i istupanje

Jugoslavije na režimskim pozicijama 1927. godine, iako je Pribičević zajedno s Radićem te godine već formirao Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK) i postao jedan od najžešćih protivnika režima.

Klub studenata marksista bio je sve do 1929. ograničen na uski krug članova Partije, SKOJ-a i simpatizera, ali su njegovi članovi, kao najbolji studenti, uživali među svojim kolegama ugled koji im je često donosio i akcionu podršku građanskih političkih grupacija. Pored akcije za pomoć gladnima u Rusiji 1922. godine, koju je vodio *Galilejev klub*, KSM je svojim utjecajem na Sveučilišnu organizaciju HRSS poveo i stvarno rukovodio jednom od najvećih političkih akcija zagrebačkih studenata u međuratnom razdoblju – generalnim štrajkom u prosincu 1924. Taj je štrajk izbio kao protest protiv penzioniranja četvorice sveučilišnih profesora, a prešao je okvire Sveučilišta i imao odjek i izvan granica zemlje. Penzioniranje Radićevih sljedbenika na Sveučilištu bila je neposredna Pribičevićeva predigra stavljanja HRSS pod udar Zakona o zaštiti države, ali je taj akt u isto vrijeme potvrdio i marksističku tezu da građanska klasa dolazi u stadij kada se nužno sukobljava s čitavim društvenim razvojem, pa i s naukom. Tako je i tom prilikom nastavnički kadar pretvoren u pione vladajuće stranačke garniture, a tradicionalna sveučilišna autonomija u голу fikciju i mrtvo slovo Ustava. Upravo zbog toga je i otpor studenata, dotada nepoznat po svojoj žestini, pretvoren punih sedam dana u prave bitke s policijom, u toku kojih je ranjeno i pohapšeno nekoliko desetaka studenata, prvenstveno članova KSM.

Još u toku toga štrajka osnovana je prva politička *Organizacija studentkinja Zagrebačkog univerziteta* (7. XII 1924), u kojoj su vodeću ulogu imale članice KSM, odnosno Partije i SKOJ-a. Ta je organizacija, usporedo s KSM, djelovala do 6. I 1929, a 1931. godine je i formalno zabranjena.

Druga značajnija politička akcija zagrebačkih studenata, u koju je bila uključena i sva kulturna javnost Hrvatske, vodila se 1927. godine protiv vladinih pokušaja da ukine pojedine fakultete Zagrebačkog sveučilišta (Tehnički, Medicinski), a izražavala se u nizu protestnih skupština na svim fakultetima.

Godine 1927. na izborima za JAPD, na prijedlog KSM, svi opozicioni klubovi istupaju koalirano u tzv. *Hrvatskom studentskom ekonomskom bloku* s namjerom da JAPD istrgnu iz ruku *Jugoslavije*. Međutim, tzv. *Jugoslavenski nacionalni blok* (*Jugoslavija*, u zajednici s *Triglavom*, *Orjunom* i *Davidovićevcima*) i taj put je uspio da odnese pobjedu (sa 737 : 717 glasova).

Vrhunac zaoštrenosti između režimskih i opozicionih grupacija na Sveučilištu zabilježen je godine 1928. Napuštajući pokušaje da osvoje JAPD, svi opozicioni klubovi proglašuju nad njim bojkot, a desno krilo HSS-a, pod utjecajem frankovaca, obnavlja predratno *Hrvatsko akademsko potporno društvo* (HAPD). Težište političke borbe studenata prenijet će se ubuduće sa JAPD na stručne klubove.

Klub studenata marksista je te godine, nakon Osme partijske konferencije zagrebačke organizacije, brišući iz svog članstva nekolicinu opozicionera, »lijevih«*» frakcionaša, proširio svoje redove mlađim članovima, a naročito se afirmirao nakon ubistva hrvatskih političara u Na-*

rodnoj skupštini 20. lipnja 1928. Namećući svoju inicijativu za demonstracije protiv tog zločina, KSK je pridobio i znatan dio omladine HSS-a, koja je slijedila J. Predavca i nije prihvaćala frankovačke parole o nemogućnosti suradnje sa Srbima. Brojne akcije tog kluba u toku 1928. godine, među kojima su demonstracije prilikom proslave Oktobarske revolucije naišle na publicitet i u evropskoj štampi, stvorile su mogućnost da se od akcione suradnje pristupi i formalnom stvaranju Saveza klubova studenata marksista sa svih triju sveučilišta. No, uvođenjem diktature kralja Aleksandra, 6. siječnja 1929, taj je pokušaj osujećen.

*

Posljedice šestojanuarskog akta kralja Aleksandra, koji je uveo otvorenu diktaturu i zabranio sve političke stranke, uključujući i »državotvorne« građanske stranke, manifestirale su se i na sveučilištima u općoj krizi političkog života studenata. Sve vjerske, »plemenske« i klasne omladinske organizacije bile su raspuštene, a ulogu reprezentanta Zagrebačkog sveučilišta privremeno je preuzela tzv. *Jugoslavenska akademska čitaonica* (JAČ). Ta je organizacija osnovana 1928. kao režimski surogat za *Orjuna* koja je prelaskom njenih intelektualnih začetnika u opoziciju izgubila naklonost vladajućih političkih krugova, a tim i smisao svog postojanja. JAČ je u svojim pravilima istakla kao svoj cilj da »usavršava u narodu jugoslovensku unitarnu misao« – i da će zbog toga povesti »svim zakonski dopuštenim sredstvima borbu protiv svih pojava, koje su odraz težnje za razdvajanje jugoslovenske Nacije [...]«

Jedino udruženje koje je uspjelo da dobije odobrenje za svoj rad u uvjetima otvorene diktature bio je JAK *Strossmayer* (osnovano 20. II 1929). Uz nekolicinu poslanika Aleksandrova novoga kursa, zbog kojih su i u pravila tog kluba unesene tada konvencionalne klauzule (»gajenje drugarske i nacionalne svijesti među članovima u smislu potpunog državnog i narodnog jedinstva i širenje te svijesti u narodu«), većina članova toga kluba simpatizirala je s lijevim krilom SDK i pružala značajnu podršku ilegalnim akcijama studenata komunista.

Kao i godine 1921, poslije »Obznane« i uvođenja Zakona o zaštiti države, i sada je glavna oštrica Aleksandrove diktature bila usmjerena na svoga klasnog protivnika – KPJ i SKOJ. Ipak, i u uvjetima najžešćega političkog terora i progona komunista na sva tri sveučilišta, bivši članovi KSM nisu prekidali svoju djelatnost, iako su svoje akciono polje suzili samo na jedan oblik revolucionarne aktivnosti – na propagandu pisanjem letaka, parola i sl. Iako nisu imali svoga formalnog saveza, studenti komunisti su neposredno nakon uvođenja šestojanuarske diktature uspostavili akcionu suradnju, o čemu svjedoči činjenica da su letke identičnog sadržaja zajednički potpisivale »komunističke sekcije« na sva tri sveučilišta, ili, pak, zagrebačka i beogradska sekcija, a rijede pojedine sekcije same. U drugoj polovini 1929. godine većina se studenata komunista nalazila u zatvorima ili u emigraciji, a preostali su bili u dubokoj ilegalnosti i njihova se politička aktivnost na Sveučilištu nije ni osjećala.

Među prvim mjerama novog Aleksandrova režima bilo je donošenje Zakona o osnivanju Sokola Kraljevine Jugoslavije, kao unitarističko-militarističke općeomladinske organizacije. Zbog toga su raspuštena i sva dotadašnja društva za fizički i moralni odgoj (»Jugoslovenski«, »Hrvatski«, »Srpski« Soko, »Orao«).

U odnosu na studentske organizacije, cilj režima bio je da osujeti svako političko organiziranje slušača, a da se postojeće režimske studentske organizacije strogo centraliziraju, kako bi se i njihovom organizacionom formom istakla unitaristička idejna koncepcija njihovih osnivača. Prema tom cilju podešen je i Zakon o univerzitetima koji je donesen 4. srpnja 1930. i koji je općim odredbama određivao propisivanje »Opće uredbe univerziteta«. Ta je Uredba objavljena 12. prosinca 1931. U njenom okviru propisana je i disciplinska Uredba, prema kojoj je na Sveučilištu uveden specijalni »sud za slušaoc«. Naročito značenje za politički život studenata imala je posebna Uredba o udruženjima slušača univerziteta kojom je propisano da studentska udruženja ne smiju imati »regionalni, verski ili plemenski karakter«, već mogu biti samo reprezentativna, potporna, kulturna, stručna, umjetnička i sportska.

U duhu te Uredbe izvršena je izmjena pravila postojećih studentskih udruženja i osnovano više novih režimskih filijala. JAPD, u čijem su odboru od 1928. bili JAČ-evci, rasformiran je, a umjesto njega osnovano je *Jugoslavensko akademsko potporno i reprezentativno udruženje* (JAPRU). Razlika između prvog i drugog udruženja bila je u tome što se u prvo ulazilo individualno, a u drugo kolektivno, tj. u nj su se mogla učlaniti samo pojedina studentska udruženja.

No, kako JAČ nije mogao okupiti veći broj slušača, uza sve materijalne beneficije koje je pružao svojim članovima, režim je preko šefa zagrebačke policije Bedekovića forsirao osnivanje novog reprezentativnog *Jugoslavenskog akademskog kluba Kraljevine Jugoslavije* (JAK). Taj je klub osnovan 23. III 1931, a učlanjivanje u nj i plaćanje članarine bilo je obavezno za sve slušače.

Zbog politizacije postojećih stručnih klubova, koji su bili u rukama opozicionih grupa studenata, na inicijativu JAK-a izvršen je pokušaj da se uz stare osnuju paralelni »jugoslavenski« stručni klubovi. Ali osim formalnog osnivanja i njihova učlanjivanja u JAPRU ti klubovi nisu ostavili nikakva traga u svojoj djelatnosti.

Pored tih organizacija na Sveučilištu, režim je direktno ili preko svoga Centralnog pressbiroa i pojedinih novinara i građanskih političara u Hrvatskoj (Slavko Vereš, Đuro Šurmin i dr.) osnovao i niz općeomladinskih organizacija u kojima je bilo i studenata (*Mlada Jugoslavija*, *Novi pokret* itd.).

Međutim, većina studenata bojkotirala je režimske ekspoziture i njihovo je osnivanje bilo neposredan povod za prve javne političke istupe opozicionih studenata pod diktaturom. Odbijajući da priznaju samozvanog reprezentanta JAK, delegati svih stručnih i opozicionih kulturnih klubova uputili su 25. III 1931. rektoru Zagrebačkog sveučilišta predstavku koja je u obliku letka podijeljena i studentima i građanstvu. U predstavi se zahtijeva da rektor ne potvrdi pravila JAK-a, kao orga-

nizacije što se silom nameće studentima koji nisu birali njen upravni odbor. Ta je akcija označila početak političkog angažmana stručnih klubova, a u isto vrijeme i početak zajedničkog pothvata svih opozicionih snaga studenata da se na Sveučilištu, nasuprot JAK-u, stvori reprezentativno tijelo opozicije pod nazivom *Središnje udruženje studenata* (SUS).

Taj je datum bio i signal za masovne demonstracije studenata pod diktaturom. U njima sudjeluju sve opozicione grupacije pod zajedničkim akcionim parolama protiv diktature, pa i pojedine grupe studenata komunisti. Demonstracije su učestale naročito nakon donošenja Aleksandrovog oktroiranog ustava (3. IX 1931), a uoči izbora za Skupštinu i na sam dan izbora izbile su sinhronizirano na sva tri sveučilišta. No, sve te demonstracije još nemaju organiziran karakter, iako su po svojoj masovnosti postale simptom kvalitetno novog naprednog omladinskog pokreta.

Pokreti mladih imaju u 30-tim godinama svoj svjetski ekonomski i politički kontekst. Svjetska ekonomska kriza (1929–1933) podjednako je pogodila i mladu generaciju, bez obzira na njenu ideološku orijentaciju, a pored toga je kriza u nizu zemalja donijela i odgovarajuće oblike političke vlasti. Na evropsku političku pozornicu istupaju fašistički sistemi, partije rata i »revanša« za Versailles, koje su kao potencijalna opasnost za mladu generaciju zbližile njene redove i u interesu obrane njene egzistencije dali joj zajedničku platformu za jedinstveni napredni omladinski pokret. A taj su pokret u nizu zemalja akciono vodili savezi komunističke omladine.

Premda studenti komunisti na Zagrebačkom sveučilištu u to vrijeme još nemaju svoje organizacije, oni u toku tih demonstracija i političkih istupa njihovih kolega ujedinjuju svoje izolirane grupe i postepeno unose u demonstracije svoje parole. Značajno je da se u zajedničkom Proglasu naprednih studenata Ljubljanskog, Zagrebačkog i Beogradskog sveučilišta već 19. II 1932. – dakle u vrijeme kada se KPJ u pogledu rješenja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji još uvijek držala linije Kominterne iz 1924, tj. kursa na razbijanje Jugoslavije i stvaranje nezavisne Hrvatske, Makedonije itd. – ističe zahtjev »da ustavotvorna skupština sprovede federativno uređenje države [...]»

Već 1930. godine postojala je na Veterinarskom fakultetu Zagrebačkog sveučilišta skojevska ćelija, a iduće (1931) godine komunisti su na Agronomskom fakultetu dobili većinu glasova na izborima za stručni klub. Ali prvi organizacioni centar studenata komunisti bila je legalna interfakultetska tribina, tzv. *Studentski sociološki klub*, osnovan 29. XI 1931. Prema društvenim pravilima, klubu je bio cilj: a) »da okupi studente koji se bave studijem sociologije i da im omogući suradnju«; b) »da podstiče interese od sviju i svakoga za socijalne znanosti i da obavještava o njihovim rezultatima«; c) »da na sveučilištu i visokim školama traži stalne katedre i institucije za sociologiju i znanosti, koje su vezane uz nju, a prema tome da traži i jača interes naučnih krugova za sociologiju«.

Ali se u tom klubu, u naučno fundiranim diskusijama kojima je prisustvovalo i do 700 studenata, vršilo upoznavanje studenata marksista i formalno stvaranje ilegalne *Komunističke studentske organizacije* (KSO).

Pored Sociološkoga kluba kao žarišta, u KSO su se slijevale i izolirane grupe studenata komunista koje su djelovale u Savezu skauta Kraljevine Jugoslavije, u »Priatelju prirode«, u »Pučkom teatru«, »Dramskom studiju«, lijevom krilu cionističke omladine oko Hašomera Hačairea itd.

Revolucionarni studentski pokret na sveučilištima po intenzitetu svoje akcije daleko je prelazio pokret radničke i seljačke omladine. Zato su rukovodstva KPJ i SKOJ-a u siječnju 1932. godine pozvala studentsku omladinu da nastavi borbu protiv diktature, ali su upozorila i na opasnost da se revolucionarni studentski pokret zatvori u zidine sveučilišta, odnosno da borba studenata neće donijeti plodove sve dotle dok ne bude povezana »sa borbom celokupnog radnog naroda grada i sela i rukovodena osnovnom silom revolucije, tj. proletarijatom«.

Školske godine 1932/33. postojale su na svim fakultetima Zagrebačkog sveučilišta tzv. fakultetske grupe studenata marksista po godinama, odnosno odsjecima, i fakultetska vijeća kao rukovodstva tih grupa. Na čelu svih fakultetskih grupa i grupa studenata marksista u legalnim studentskim udruženjima, kao koordinator njihovih akcija, bilo je tzv. Centralno vijeće. A najviši organ na svakom sveučilištu bile su tzv. Komunističke studentske frakcije (KOSTUFRE). One su odlučivale o metodama političke borbe studenata, prenosile njihov pokret izvan sveučilišta, a same su bile tijesno povezane s mjesnim komitetima Partije i tzv. mandatorima CK.

No, usporedo s naglim razmahom revolucionarnoga studentskog pokreta, na političkoj pozornici Zagrebačkoga sveučilišta jasno su se tada izdiferencirale tri građanske političke grupacije: HSS-ovci oko *Matije Gupca*, frankovci oko svog udruženja *August Šenoa* i klerikalci oko *Domagoja*. Značajno je da su te grupe povele političku akciju, svaka sa svog stranačkog programa, u vrijeme kada je građanski politički život bio kanaliziran u službene, dekretirane Aleksandrove stranke i u fikciju o nepostojanju drugih građanskih političkih snaga.

Napori opozicionih studenata da nasuprot JAK-u osnuju svoje reprezentativno udruženje konačno su rezultirali osnivanjem tzv. *Središnjeg udruženja studenata* (SUS) 4. rujna 1932. U to su udruženje ulazila po tri predstavnika svakoga stručnog kluba, izuzevši režimske, koji su sačinjavali tzv. Vijeće udruženja kao savjetodavni organ. Budući da su HSS-ovci u to vrijeme imali najveći broj klubova u svojim rukama, oni su dobili i najveći broj mjesta u izvršnom odboru, pa i mjesto predsjednika i potpredsjednika. Marksisti su imali dio odborničkih mjesta, ali su imali podršku i predstavnika lijevog krila HSS-a. Značenje osnivanja tog udruženja, uz koje su u to vrijeme vezane dvije najveće političke akcije studenata – borba protiv školarine kao oblika numerus claususa i borba za integritet Zagrebačkog sveučilišta – ležalo je u činjenici da je kroza nj prvi put nakon rata uspostavljeno akciono jedinstvo svih opozicionih grupa studenata.

Iako je rektor već u veljači 1933. godine, na poticaj ministra prosvjete, raspustio SUS, predstavnici klubova zastupljenih u tom udruženju proglasili su na prijeldog studenata marksista 1. ožujka 1933. godine generalni štrajk neupisivanjem kao protest protiv uvođenja školarine i pokušaja ukidanja Tehničkog fakulteta u Zagrebu. U znak solidarnosti sa zagrebačkim studentima štrajk su u isto vrijeme proglasili i studenti Beogradskog i Ljubljanskog univerziteta. Prilikom tog štrajka vođene su sedam dana borbe između opozicionih studenata koji su se zabarikadirali u glavnoj zgradi Sveučilišta (na današnjem Trgu M. Tita) i policije kojoj su direktno pomagali JAČ-evci. Zbog tih događaja, pod pritiskom policije, rektor je raspustio Sociološki klub kao centar tzv. »glavnog štaba« štrajka, dok su se buržoaske političke grupacije studenata, zaplašene za svoje klasne pozicije, same povukle i smatrajući da su otišle predaleko u suradnji s komunistima prekinule štrajk.

Nakon raspuštanja SUS-a akciono jedinstvo opozicionih redova studenata ponovo je narušeno, pa se frankovci koriste tim momentom i osnivaju tzv. *Međuklupski odbor hrvatskih sveučilištaraca (Interklub)*, koji će sve do 1936. biti baza njihovih akcija.

Bez obzira na gubitak Sociološkog kluba, Zagrebačko sveučilište je i dalje ostalo glavni centar revolucionarnog omladinskog pokreta u Hrvatskoj. Godine 1934. je KSO, koja je dotada smatrana »partijom mladih«, i formalno pretvorena u skojevsku organizaciju, a KOSTUFRA u Sveučilišno rukovodstvo SKOJ-a, odnosno Partije, koje pokreće i svoj ilegalni *Komunistički studentski bilten*. No da bi se najzad realizirao zahtjev partijskog i skojevskog rukovodstva iz 1932. godine (da se pokret proširi i izvan Sveučilišta), Privremeno rukovodstvo SKOJ-a donijelo je u svibnju 1934. uputstvo da se studenti angažiraju i na osnivanju skojevskih organizacija u pokrajini. Osobito je naglašena potreba praktičnog rada studenata za vrijeme praznika u zavičajnim krajevima kao »pravo merilo u revolucionarnoj svesti i sposobnosti svakog [...] komunističkog omladinca na univerzitetu«.

Ta je direktiva provođena u tri pravca. 1) Pojačan je rad studenata marksista među srednjoškolcima i u glavnim gradovima i u pokrajini. U Zagrebu je 1934, npr., objavljena i ilegalna brošura *Srednjoškolci govore* u kojoj je na feljtonski način prikazan položaj srednjih škola u postojećem društvenom sistemu i s marksističkog aspekta ocrtani problemi suvremene pedagogije, koje je režimska pedagoška štampa ignorirala. Ta je brošura godinama ilegalno kolala po svim srednjim školama u Hrvatskoj. 2) U svim većim gradovima u pokrajini osnovani su zavičajni klubovi studenata, koji su imali svoje sjedište u većim gradovima pojedinih krajeva, a svoju djelatnost širili i na sela. 3) Od 1934. do 1936. osnovana su i na Sveučilištu četiri pokrajinska studentska udruženja, koja su imala svoja sjedišta u Zagrebu i aktivno sudjelovala u političkom životu studenata, a za vrijeme praznika koordinirano djelovala sa zajedničkim programom u pojedinim pokrajinama. To su bila udruženja studenata Vojvođana (*Mihailo Polit Desančić*), Crnogoraca (*Lovćen*), Makedonaca (*Uardar*) i Bosanaca (*Brazda*). Peto pokrajinsko udruženje slovenskih studenata (*Triglav*) preuzeli su studenti marksisti iz ruku jugoslavenskih nacionalista.

Umjesto Sociološkog kluba osnovan je godine 1934. na Sveučilištu *Akademski filozofski klub* kao nova tribina za popularizaciju marksizma, a iduće godine (1. IV 1935) osnovano je *Opće studentsko kulturno udruženje »Svjetlost«*, koje će odigrati značajnu ulogu u širenju marksističke misli među mladim generacijama studenata i uz to služiti kao novi legalni organizacioni centar hrvatskih studenata ljevičara.

Naglo širenje revolucionarnoga studentskog pokreta, koje svoj organizacioni izraz nalazi u nizu novih ljevičarskih udruženja, indirektno je nakon smrti kralja Aleksandra omogućio i sam namjesnički režim izvjesnom liberalizacijom građanskoga političkog života i tolerantnijim odnosom prema građanskim političkim strankama, bez obzira na to što je kurs prema KPJ i SKOJ-u ostao isti kao i u vrijeme otvorene Aleksandrove diktature. S druge strane, tadašnji stupanj razvitka revolucionarnoga studentskog i omladinskog pokreta bio je adekvatan poletu klasnoga revolucionarnog pokreta i općem revolucioniranju masa pod utjecajem KPJ, koja je te godine napokon zauzela pravilan lenjinski stav prema nacionalnom pitanju u Jugoslaviji. Režimske ekspoziture na Sveučilištu gube značenje faktora u političkoj borbi studenata, a u opozicionim grupama vrši se polarizacija snaga na ljevicu i desnicu, odnosno prenošenje težišta političke borbe s isključivo nacionalnog polja na teren klasne borbe, pri čemu neće biti zanemaren i nacionalni moment. Dok će desnica dobivati i indirektnu podršku režima, ljevica će biti primorana da se u borbi za svoje programske koncepcije, za političke, stručne i ekonomske zahtjeve studenata često sukobljava i s terorističkim diktatima frankovaca, koji nisu birali sredstva fizičkog pritiska na svoje političke protivnike, i s preostalim režimskim plaćenicima, koje je podpirala i policija.

Nakon petomajskih izbora 1935. godine, kada je već postalo očigledno da će i HSS uskoro dobiti udio u vlasti, njezina sveučilišna organizacija privlači sve veći broj djece pauperizirane sitne buržoazije i političkih konjunkturista, koji prilazeći stranci vide u perspektivi sigurniju egzistenciju. Ali ta je organizacija, kao i prije 6. I 1929. godine, bila podijeljena na dva krila, od kojih je jedno, desno, prišlo frankovcima, ne priznavajući još A. Pavelića za svoga legitimnog vođu, a drugo ljevičarima. Centar je, pak, igrao ulogu jezička na političkoj vazi između ljevice i desnice.

Sve do sporazuma Cvetković-Maček hrvatski studenti ljevičari pomagali su HSS-ovcima da uprave stručnih klubova koji još nisu bili u njihovim rukama otrgnu ispod utjecaja frankovaca. Cilj je ljevičara nakon IV konferencije KPJ 1934. i splitskog plenuma Partije 1935. širok antifašistički front svih demokratski orijentiranih studenata. U tu svrhu su oni pokrenuli i svoj legalni organ *Novi student* i 2. XI 1935. osnovali tzv. *Kulturno udruženje studenata pacifista* (KUSP) kroz koje će voditi mirovnu propagandu i vršiti pripreme za svjetske omladinske proturatne skupove (Bruxelles 1935, Ženeva 1936, Paris 1937, New-York 1938), a u isto vrijeme služiti i kao rezervna organizacija kroz koju će se nastaviti rad u slučaju zabrane »Svjetlosti«.

No, upravo u vrijeme najvećeg zamaha revolucionarnoga studentskog pokreta na početku 1936, kao posljedica pogrešne interpretacije zaključaka IV konferencije SKOJ-a i VI kongresa Komunističke omladinske internacionale, na Zagrebačkom sveučilištu je raspušten SKOJ. Taj je događaj u redovima studenata ljevičara izazvao zabunu, ali nije ipak prekinuo kontinuitet njihove djelatnosti, jer su oni pored svojih ilegalnih skojevskih organizacija imali niz uporišta u legalnim udruženjima. To nam potvrđuje i angažiranje hrvatskih studenata ljevičara u poznatom generalnom štrajku studenata u travnju 1936, koji je opet vođen u znak protesta protiv pokušaja ukidanja pojedinih fakulteta Zagrebačkog i Ljubljanskog univerziteta, za ukidanje taksa te za oslobođenje uhapšenih studenata Beogradskog univerziteta. Iako je taj štrajk na Zagrebačkom sveučilištu propao zbog odbijanja suradnje s beogradskim i ljubljanskim studentima od strane frankovaca, on je ponovo potvrdio afirmaciju hrvatskih studenata ljevičara.

Ljevičari su se te godine afirmirali i u pripremama za Svjetski omladinski kongres u Ženevi (31. VIII – 7. IX 1936), koje su vođene kroz KUSP. U čitavoj zemlji bili su osnovani pripremni odbori kojima je pristupila sva omladina osim pripadnika režimskih, frankovačkih i klerikalnih organizacija. Ti su odbori i nakon kongresa ostali permanentna tijela, a nakon izbijanja drugoga svjetskog rata pretvoreni su u tzv. odbore za obranu zemlje.

U isto vrijeme, na vijest o izbijanju Francove pobune u Španiji, sa Zagrebačkog sveučilišta krenulo je nekoliko desetaka studenata da se jave u prve dobrovoljačke brigade, dok su sve ljevičarske organizacije, naročito ženske, pune četiri godine vodile kampanju najprije za pomoć ugroženoj španjolskoj republici, a nakon poraza republikanskih snaga za pomoć našim dobrovoljcima koji su bili internirani u francuskim koncentracijskim logorima.

No, teror frankovačkih ekstremista koji je onemogućavao borbu studenata ljevičara za specifične studentske zahtjeve na ekonomskom i stručnom planu, dostigao je svoju kulminacionu točku godine 1937. Nakon masovnog sukoba sa studentima ljevičarima, koji su morali prihvatiti njihov izazov, poraženi i razbijeni, oni su 14. travnja 1937. u studentskom domu u Runjaninovoj ulici mučki noževima ubili studenta prava Krstu Ljubičića. Međutim, sam ispraćaj posmrtnih ostataka Krste Ljubičića, u kojem je sudjelovalo oko 10.000 Zagrepčana, pretvoren je, prema priznanju samog ministra unutrašnjih djela A. Korošca, u »komunističku manifestaciju«.

Dolazak Tita na čelo KPJ 1937. godine ima prijelomno značenje za sav revolucionarni pokret u Jugoslaviji, pa i studentski. Suština Titove linije u radu s mladom generacijom, koju je izložio u svom članku »SKOJ na novom putu« (u svibanjskom broju »Proleter« 1937) sastojala se u stvaranju akciono jedinstvenog širokog omladinskog pokreta, koji će poštivati specifičnosti svake nacije, pokrajine, sredine, pokreta koji neće insistirati na »zajedničkoj ideologiji« nego na zajedničkom programu, koji će se, ne gubeći perspektivu, boriti i za svakodnevne potrebe mladih.

Najzad, takav pokret značio je za napredne studente definitivn izlazak iz okvira Sveučilišta i vezivanje njihove borbe za široki antifašistički pokret u cjelini.

Ujesen 1937. godine na Zagrebačkom sveučilištu osnovana je samo partijska organizacija, dok skojevska više nije obnovljena. Skojevske organizacije zamijenili su tzv. fakultetski odbori kojih su delegati ulazili u *Akcionni odbor hrvatskih studenata ljevičara* – legalno tijelo partijskog biroa.

Studenti ljevičari usmjeravaju sve svoje akcije na stvaranje novih legalnih uporišta za svoj rad. Kada je u okviru Samostalne demokratske stranke osnovano *Seljačko kolo* (»organizacija za kulturno i ekonomsko unapređenje sela«) ljevičari su na Sveučilištu osnovali njenu akademsku podružnicu, kroz koju su vodili intenzivan politički rad u srpskim selima Like, Banije, Korduna, Bosanske Krajine i Slavonije. I drugo udruženje, tzv. *Samostalni akademski klub seljačke demokracije*, koje su samostanci te godine osnovali na Sveučilištu u namjeri da uskrсну zamrlo kulturno udruženje »Strossmayer«, preuzeli su isključivo ljevičari.

Značajno je da od 1937. u političku borbu ulazi i sve veći broj studentica ljevičarki. One su već od 1934. imale jake pozicije u *Omladinskoj sekciji ženskog pokreta*, a od 1937, kada je ta organizacija već bila kompromitirana i definitivno zabranjena, u *Junior sekciji Udruženja univerzitetki obrazovanih žena*.

U obilju formi rada, koje je karakteristično za taj period i ilustrativno za stupanj razvitka pokreta, mogu se po svojim rezultatima izdvojiti kolektivna logorovanja studenata sva tri sveučilišta, kojima je prisustvovalo po nekoliko stotina studenata. Tu su se, pored zabavnog života, održavali kursevi, predavanja, priredbe i vršio nenametljiv utjecaj na politički još neopredijeljene studente. Najpoznatija su logorovanja bila u Kranjskoj Gori 1937. i na Plitvičkim jezerima 1940. Izrazito propagandnu funkciju imale su turneje po unutrašnjosti zemlje, što ih je također za vrijeme praznika organizirala tzv. »Peta zajednica«, tj. pet pokrajinskih studentskih udruženja. Prilikom tih turneja održavani su nakon kulturnih priredbi sastanci s naprednom omladinom i osnivanje skojevske organizacije.

Približavanjem drugoga svjetskog rata napredna studentska omladina aktivno sudjeluje u pripremama za obranu zemlje, a u povodu »Münchena« 1938. dobrovoljno se javlja među 60.000 jugoslavenskih dobrovoljaca za pomoć ugroženoj Čehoslovačkoj.

Napori hrvatskih studenata ljevičara uoči rata u samom okviru Sveučilišta usmjereni su prvenstveno na osvajanje dvaju najvažnijih stručnih klubova (na Medicini i Tehnici), odnosno legalnih baza za svoju političku akciju. U koaliciji s HSS-ovcima ljevičari su 16. XI 1938. osvojili Klub studenata medicinara sa 207 glasova naprama 162 glasa datih za frankovačku listu. No, nakon potpisivanja sporazuma Cvetković-Maček, HSS-ovci odbijaju svaku suradnju s ljevičarima, pa na izborima za Klub studenata medicine 1939. godine ljevičari istupaju samostalno. Njihova je lista dobila 201 glas, lista HSS-a 154, a lista franko-

vaca 152 glasa. Ta pobjeda ljevičara primorala je bansku vlast da izda naredbu o proporcionalnom ulaženju kandidata u upravne odbore klubova, pa su tako gotovo u sve odbore ušli i studenti ljevičari.

Na izborima za Udruženje studenata Tehničkog fakulteta (18. V 1940) ljevičari su dobili 187 glasova, frankovci 160, a HSS 95. Time je završena borba između triju političkih grupacija studenata oko mjesta u upravnim odborima stručnih klubova, koja je trajala punih 10 godina.

Međutim, ni režim nije prekidao svoje napade na napredni studentski pokret. Očekivana zabrana »Svjetlosti« pala je 20. V 1939, a nakon dolaska na vlast vlade Cvetković-Maček još su više pojačane represalije policije, uz koju je sada nastupala i Mačekova Građanska zaštita. Dvanaestog rujna 1940. anulirana je Aleksandrova »Opća uredba Univerziteta« od g. 1932. i stupila na snagu banska »Opća uredba Sveučilišta« prema kojoj su sva studentska udruženja, osim stručnih, stavljena u kompetenciju policijske vlasti. Na osnovi te Uredbe zabranjen je i KUSP, a nekoliko njegovih rukovodilaca poslano je u koncentracione logore, gdje su kasnije predani ustašama. Pri tom je uhapšen i veći broj studenata frankovaca i upućen na izdržavanje kazne u Lepoglavu.

Sve veće političke akcije studenata Zagrebačkog sveučilišta u toku 1940. i na početku 1941. tijesno su isprepletne s akcijama radničke klase. Kao »čisto« studentska akcija može se izdvojiti samo proslava godišnjice oktobarske revolucije 5. XI 1940. u zgradi Obrtničke komore, kojom je prilikom policija uhapsila 500 studenata.

Napadom Hitlerove Njemačke na Jugoslaviju, 6. IV 1941, većina naprednih studenata Zagrebačkog sveučilišta dobila je zadatak da se vrati kućama u pokrajinu i pomogne napore u obrani zemlje, dok je drugi dio ostao u Zagrebu.

Literatura

Sl. Cvetković, Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919–1928, Beograd 1966.

R. Čolaković, Kazivanje o jednom pokoljenju, Zagreb 1964.

Generacija pod stvaranjem – Almanah jedne grupe, Beograd 1925.

B. Gligorijević, Organizacija jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA), Istorija XX veka, Zbornik radova V, Beograd 1963.

Z. Müller, Studentske frakcije, Četrdeset godina I, Beograd 1960.

Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1963.

V. Rajčević, Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu između dva rata 1918–1941, Zagreb 1959.

V. Rajčević, Uloga revolucionarne struje u pokretu srednjoškolaca u Hrvatskoj 1919. godine, Putovi revolucije br. 7–8, 1966.

R. Schüler, Как складивался КИМ, Москва 1931.